

३

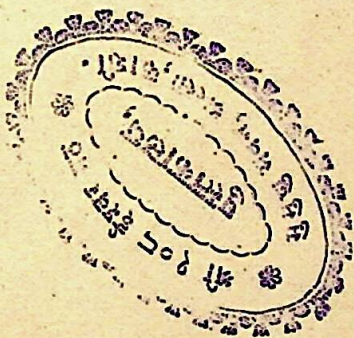
$\frac{\sqrt{2}}{222}$

up

1.9

15

श्रीपातञ्जलयोगदर्शनम्

गीता प्रेस

२५
३२४

ॐ

श्रीपातञ्जलयोगदर्शनम्

योगेन चित्तस्य पदेन वाचां
मलं शरीरस्य च वैद्यकेन ।
यो पा करोति प्रवरं मुनीनां
पतञ्जलिं प्राञ्जलिरानतोऽस्मि ॥

मूल्य एक पैसा

प्र० सं० ५००० सं० ८१
द्वि० सं० ३००० सं० ८६
तृ० सं० ३००० सं० ८७

ब. मुमुक्षु भवन
संस्कृत पुस्तक भंडार
कबौरीगली, बनारस सिटी ।

श्रीपातञ्जलयोगदर्शनम् ।

त
११८

समाधिपादः

- १ अथ योगानुशासनम् ।
- २ योगश्चित्तवृत्तिनिरोधः ।
- ३ तदा द्रष्टुः स्वरूपेऽवस्थानम् ।
- ४ वृत्तिसारूप्यमितरत्र ।
- ५ वृत्तयः पञ्चतयः क्लिष्टाक्लिष्टाः ।
- ६ प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयः

- ७ प्रत्यक्षानुमानागमाः प्रमाणानि ।
 ८ विपर्ययो मिथ्याज्ञानमतद्रूप-
 प्रतिष्ठम् ।
 ९ शब्दज्ञानानुपाती वस्तुशून्यो
 विकल्पः ।
 १० अभावप्रत्ययालम्बना वृत्तिर्निद्रा ।
 ११ अनुभूतविषयासंप्रमोषः स्मृतिः ।
 १२ अभ्यासवैराग्याभ्यां तन्निरोधः ।
 १३ तत्र स्थितौ यत्नोऽभ्यासः ।
 १४ स तु दीर्घकालनैरन्तर्यसत्कारा-
 सेवितो दृढभूमिः ।
 १५ दृष्टानुश्रविकविषयवितृष्णस्य
 वशीकारसंज्ञा वैराग्यम् ।

- १६ तत्परं पुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यम् ।
 १७ वितर्कविचारानन्दास्मितानुगमात्
 संप्रज्ञातः ।
 १८ विरामप्रत्ययाभ्यासपूर्वः संस्कार-
 शेषोऽन्यः ।
 १९ भवप्रत्ययो विदेहप्रकृतिलयानाम् ।
 २० श्रद्धावीर्यस्मृतिसमाधिप्रज्ञापूर्वक
 इतरेषाम् ।
 २१ तीव्रसंवेगानामासन्नः ।
 २२ मृदुमध्याधिमात्रत्वात्ततोऽपि
 विशेषः ।
 २३ ईश्वरप्रणिधानाद्वा ।

- २४ क्लेशकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टः
पुरुषविशेष ईश्वरः ।
- २५ तत्र निरतिशयं सर्वज्ञबीजम् ।
- २६ पूर्वेषामपि गुरुः कालेनानवच्छेदात्
- २७ तस्य वाचकः प्रणवः ।
- २८ तज्जपस्तदर्थभावनम् ।
- २९ ततः प्रत्यक्चेतनाधिगमोऽप्यन्त-
रायाभावश्च ।
- ३० व्याधिस्त्यानसंशयप्रमादालस्या-
विरतिभ्रान्तिदर्शनालब्धभूमि-
कत्वानवस्थितत्वानि चित्त-
विक्षेपास्तेऽन्तरायाः ।

३१ दुःखदौर्मनस्याङ्गमेजयत्वश्वास-
प्रश्वासा विक्षेपसहभुवः ।

३२ तत्प्रतिषेधार्थमेकतत्त्वाभ्यासः ।

३३ मैत्रीकरुणामुदितोपेक्षाणां
सुखदुःखपुण्यापुण्यविषयाणां
भावनातश्चित्तप्रसादनम् ।

३४ प्रच्छर्दनविधारणाभ्यां वा प्राणस्य ।

३५ विषयवती वा प्रवृत्तिरुत्पन्ना मनसः
स्थितिनिबन्धनी ।

३६ विशोका वा ज्योतिष्मती ।

३७ वीतरागविषयं वा चित्तम् ।

३८ स्वप्ननिद्राज्ञानालम्बनं वा ।

- ३९ यथाभिमतध्यानाद्वा ।
- ४० परमाणुपरममहत्त्वान्तोऽस्य
वशीकारः ।
- ४१ क्षीणवृत्तेरभिजातस्येव मणेर्ग्रहीतृ-
ग्रहणग्राह्येषु तत्स्थतदञ्जनता
समापत्तिः ।
- ४२ तत्र शब्दार्थज्ञानविकल्पैः संकीर्णा
सवितर्का समापत्तिः ।
- ४३ स्मृतिपरिशुद्धौ स्वरूपशून्येवार्थ-
मात्रनिर्भासा निर्वितर्का ।
- ४४ एतयैव सविचारा निर्विचारा च
सूक्ष्मविषया व्याख्याता ।
- ४५ सूक्ष्मविषयत्वं चालिङ्गपर्यवसानम् ।

४६ ता एव सबीजः समाधिः ।

४७ निर्विचारवैशारद्येऽध्यात्मप्रसादः ।

४८ ऋतम्भरा तत्र प्रज्ञा ।

४९ श्रुतानुमानप्रज्ञाभ्यामन्यविषया
विशेषार्थत्वात् ।

५० तज्जः संस्कारोऽन्यसंस्कार-
प्रतिबन्धी ।

५१ तस्यापि निरोधे सर्वनिरोधा-
न्निर्बीजः समाधिः ।

इति श्रीपातञ्जले योगशास्त्रे समाधिनिर्देशो
नाम प्रथमः पादः ॥१॥

अथ साधनपादः

- १ तपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि
क्रियायोगः ।
- २ समाधिभावनार्थः क्लेशतनु-
करणार्थश्च ।
- ३ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः
क्लेशाः ।
- ४ अविद्या क्षेत्रमुत्तरेषां प्रसुप्ततनु-
विच्छिन्नोदाराणाम् ।
- ५ अनित्याशुचिदुःखानात्मसु
नित्यशुचिसुखात्मख्यातिरविद्या ।
- ६ दृग्दर्शनशक्त्योरेकात्मतेवासि

७ सुखानुशयी रागः ।

८ दुःखानुशयी द्वेषः ।

९ स्वरसवाही विदुषोऽपि तथारूढो-
ऽभिनिवेशः ।

१० ते प्रतिप्रसवहेयाः सूक्ष्माः ।

११ ध्यानहेयास्तद्वृत्तयः ।

१२ क्लेशमूलः कर्माशयो दृष्टादृष्टजन्म-
वेदनीयः ।

१३ सति मूले तद्विपाको जात्यायुर्भोगाः

१४ ते ह्यादपरितापफलाः पुण्यापुण्य-

हेतुत्वात् ।

१५ परिणामतापसंस्कारदुःखैर्गुण-

वृत्तिविरोधाच्च दुःखमेव सर्वं
विवेकिनः ।

१६ हेयं दुःखमनागतम् ।

१७ द्रष्टृदृश्ययोः संयोगो हेयहेतुः ।

१८ प्रकाशक्रियास्थितिशीलं भूते-
न्द्रियात्मकं भोगापवर्गार्थं दृश्यम् ।

१९ विशेषाविशेषलिङ्गमात्रालिङ्गानि
गुणपर्वाणि ।

२० द्रष्टा दृशिमात्रः शुद्धोऽपि
प्रत्ययानुपश्यः ।

२१ तदर्थ एव दृश्यस्यात्मा ।

२२ कृतार्थं प्रति नष्टमप्यनष्टं तदन्य-
साधारणत्वात् ।

२३ स्वस्वामिशक्त्योः स्वरूपोपलब्धि-
हेतुः संयोगः ।

२४ तस्य हेतुरविद्या ।

२५ तदभावात्संयोगाभावो हानं तद्-
दृशेः कैवल्यम् ।

२६ विवेकरूपातिरविप्लवा हानोपायः ।

२७ तस्य सप्तधा प्रान्तभूमिः प्रज्ञा ।

२८ योगाङ्गानुष्ठानादशुद्धिक्षये ज्ञान-
दीप्तिराविवेकरूपातेः ।

२९ यमनियमासनप्राणायाम-

प्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयो-
ऽष्टावङ्गानि ।

३० अहिंसासत्यास्तेयब्रह्मचर्या-
परिग्रहा यमाः ।

३१ जातिदेशकालसमयानवच्छिन्नाः
सार्वभौमा महाव्रतम् ।

३२ शौचसंतोषतपःस्वाध्यायेश्वर-
प्रणिधानानि नियमाः ।

३३ वितर्कबाधने प्रतिपक्षभावनम् ।

३४ वितर्का हिंसादयः कृतकारितानु-
मोदिता लोभक्रोधमोहपूर्वकाः सु-

मध्याधिमात्रा दुःखाज्ञानानन्त-
फला इति प्रतिपक्षभावनम् ।

३५ अहिंसाप्रतिष्ठायां तत्संनिधौ वैर-
त्यागः ।

३६ सत्यप्रतिष्ठायां क्रियाफलाश्रयत्वम् ।

३७ अस्तेयप्रतिष्ठायां सर्वरत्नोपस्थानम् ।

३८ ब्रह्मचर्यप्रतिष्ठायां वीर्यलाभः ।

३९ अपरिग्रहस्थैर्ये जन्मकथन्तासंबोधः

४० शौचात्स्वाङ्गजुगुप्सापरैरसंसर्गः ।

४१ सत्त्वशुद्धिसौमनस्यैकाग्रचेन्द्रिय-

जयात्मदर्शनयोग्यत्वानि च ।

४२ संतोषादनुत्तमसुखलाभः ।

४३ कायेन्द्रियसिद्धिरशुद्धिज्ञयात्तपसः ।

४४ स्वाध्यायादिष्टदेवतासंप्रयोगः ।

४५ समाधिसिद्धिरीश्वरप्रणिधानात् ।

४६ स्थिरसुखमासनम् ।

४७ प्रयत्नशैथिल्यानन्तसमापत्तिभ्याम्

४८ ततो द्वन्द्वानभिघातः ।

४९ तस्मिन्सति श्वासप्रश्वासयो-
र्गतिविच्छेदः प्राणायामः ।

५० बाह्याभ्यन्तरस्तम्भवृत्तिर्देशकाल-
संख्याभिः परिदृष्टो दीर्घसूक्ष्म

५१ बाह्याभ्यन्तरविषयाक्षेपी चतुर्थः ।

५२ ततः क्षीयते प्रकाशावरणम् ।

५३ धारणासु च योग्यता मनसः ।

५४ स्वविषयासंप्रयोगे चित्तस्वरूपानु-
कार इवेन्द्रियाणां प्रत्याहारः ।

५५ ततः परमा वश्यतेन्द्रियाणाम् ।

इति श्रीपातञ्जले योगशास्त्रे साधननिर्देशो नाम

द्वितीयः पादः ॥२॥

अथ विभूतिपादः

- १ देशबन्धश्चित्तस्य धारणा ।
- २ तत्र प्रत्ययैकतानता ध्यानम् ।
- ३ तदेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरूपशून्य-
मिव समाधिः ।
- ४ त्रयमेकत्र संयमः ।
- ५ तज्जयात्प्रज्ञालोकः ।
- ६ तस्य भूमिषु विनियोगः ।
- ७ त्रयमन्तरङ्गं पूर्वेभ्यः ।
- ८ तदपि बहिरङ्गं निर्बीजस्य ।
- ९ व्युत्थाननिरोधसंस्कारयोरभिभव-
प्रादुर्भावौ निरोधक्षणाच्चित्तान्वयो
निरोधपरिणामः ।

१० तस्य प्रज्ञान्तवाहिता संस्कारात् ।

११ सर्वार्थतैकाग्रतयोः क्षयोदयौ
चित्तस्य समाधिपरिणामः ।

१२ शान्तोदितौ तुल्यप्रत्ययौ चित्तस्यै-
काग्रतापरिणामः ।

१३ एतेन भूतेन्द्रियेषु धर्मलक्षणा-
वस्थापरिणामा व्याख्याताः ।

१४ शान्तोदिताव्यपदेश्यधर्मानुपाती
धर्मी ।

१५ क्रमान्यत्वं परिणामान्यत्वे हेतुः ।

१६ परिणामत्रयसंयमादतीतानागत-
ज्ञानम् ।

१७ शब्दार्थप्रत्ययानामितरेतराध्यासात्
संकरस्तत्प्रविभागसंयमात्सर्वभूत-
रुतज्ञानम् ।

१८ संस्कारसाक्षात्करणात्पूर्वजाति-
ज्ञानम् ।

१९ प्रत्ययस्य परचित्तज्ञानम् ।

२० न च तत्सालम्बनं तस्याविषयी-
भूतत्वात् ।

२१ कायरूपसंयमात्तद्ग्राह्यशक्तिस्तम्भे
चक्षुःप्रकाशासंप्रयोगेऽन्तर्धानम् ।

२२ सोपक्रमं निरुपक्रमं च कर्म
तत्संयमादपरान्तज्ञानमरिष्टेभ्यो

- २३ मैत्र्यादिषु बलानि ।
 २४ बलेषु हस्तिबलादीनि ।
 २५ प्रवृत्त्यालोकन्यासात्सूक्ष्मव्यवहित-
 विप्रकृष्टज्ञानम् ।
 २६ भुवनज्ञानं सूर्ये संयमात् ।
 २७ चन्द्रे ताराव्यूहज्ञानम् ।
 २८ ध्रुवे तद्गतिज्ञानम् ।
 २९ नाभिचक्रे कायव्यूहज्ञानम् ।
 ३० कण्ठकूपे क्षुत्पिपासानिवृत्तिः ।
 ३१ कूर्मनाड्यां स्थैर्यम् ।
 ३२ मूर्धज्योतिषि सिद्धदर्शनम् ।
 ३३ प्रातिभाद्वा सर्वम् ।

३४ हृदये चित्तसंवित् ।

३५ सत्त्वपुरुषयोरत्यन्तासंकीर्णयोः
प्रत्ययाविशेषो भोगः परार्थत्वात्
स्वार्थसंयमात्पुरुषज्ञानम् ।

३६ ततः प्रातिभश्रावणवेदनादर्शा-
स्वादवार्ता जायन्ते ।

३७ ते समाधावुपसर्गा व्युत्थाने सिद्ध्यः

३८ बन्धकारणशैथिल्यात्प्रचार-
संवेदनाच्च चित्तस्य परशरीरावेशः ।

३९ उदानजयाज्जलपङ्ककण्टकादिष्व-
सङ्ग उत्क्रान्तिश्च ।

४० समानजयाज्ज्वलनम् ।

- ४१ श्रोत्राकाशयोः संबन्धसंयमादिव्यं
श्रोत्रम् ।
- ४२ कायाकाशयोः संबन्धसंयमाल्लघु-
तूलसमापत्तेश्चाकाशगमनम् ।
- ४३ बहिरकल्पिता वृत्तिर्महाविदेहा ततः
प्रकाशावरणक्षयः ।
- ४४ स्थूलस्वरूपसूक्ष्मान्वयार्थवत्त्व-
संयमाद्भूतजयः ।
- ४५ ततोऽणिमादिप्रादुर्भावः काय-
संपत्तद्धर्मानभिघातश्च ।
- ४६ रूपलावण्यबलवज्रसंहननत्वानि
कायसंपत् ।

४७ ग्रहणस्वरूपास्मितान्वयार्थवत्त्व-
संयमादिन्द्रियजयः ।

४८ ततो मनोजवित्वं विकरणभावः
प्रधानजयश्च ।

४९ सत्त्वपुरुषान्यताख्यातिमात्रस्य
सर्वभावाधिष्ठातृत्वं सर्वज्ञातृत्वं च ।

५० तद्वैराग्यादपि दोषबीजक्षये
कैवल्यम् ।

५१ स्थान्युपनिमन्त्रणे सङ्गस्मयाकरणं
पुनरनिष्टप्रसङ्गात् ।

५२ क्षणतत्क्रमयोः संयमाद्विवेकजं
ज्ञानम् ।

५३ जातिलक्षणदेशैरन्यतानवच्छेदात्

तुल्ययोस्ततः प्रतिपत्तिः ।

५४ तारकं सर्वविषयं सर्वथाविषयमक्रमं

चेति विवेकजं ज्ञानम् ।

५५ सत्त्वपुरुषयोः शुद्धिसाम्ये कैवल्यम् ।

इति श्रीपातञ्जले योगशास्त्रे विभूतिनिर्देशो

नाम तृतीयः पादः ॥ ३ ॥

अथ कैवल्यपादः

- १ जन्मौषधिमन्त्रतपःसमाधिजाः
सिद्धयः ।
- २ जात्यन्तरपरिणामः प्रकृत्यापूरात् ।
- ३ निमित्तमप्रयोजकं प्रकृतीनां
वरणभेदस्तु ततः क्षेत्रिकवत् ।
- ४ निर्माणचित्तान्यस्मितामात्रात् ।
- ५ प्रवृत्तिभेदे प्रयोजकं चित्तमेक-
मनेकेषाम् ।
- ६ तत्र ध्यानजमनाशयम् ।
- ७ कर्माशुक्लाकृष्णं योगिनस्त्रिविध-
मितरेषाम् ।

८ ततस्तद्विपाकानुगुणानामेवाभिव्यक्तिर्वासनानाम् ।

९ जातिदेशकालव्यवहितानामप्यानन्तर्यं स्मृतिसंस्कारयोरेकरूपत्वात् ।

१० तासामनादित्वं चाशिषो नित्यत्वात् ।

११ हेतुफलाश्रयालम्बनैः संगृहीतत्वा-
देषामभावे तदभावः ।

१२ अतीतानागतं स्वरूपतोऽस्त्यध्व-
भेदाद्धर्माणाम् ।

१३ ते व्यक्तसूक्ष्मा गुणात्मानः ।

१४ परिणामैकत्वाद्ब्रह्मस्तुतत्त्वम् ।

१५ वस्तुसाम्ये चित्तभेदात्तयोर्विभक्तः
पन्थाः ।

१६ न चैकचित्ततन्त्रं वस्तु तदप्रमाणकं
तदा किं स्यात् ।

१७ तदुपरागापेक्षित्वाच्चित्तस्य वस्तु
ज्ञाताज्ञातम् ।

१८ सदा ज्ञाताश्चित्तवृत्तयस्तत्प्रभोः
पुरुषस्यापरिणामित्वात् ।

१९ न तत्स्वाभासं दृश्यत्वात् ।

२० एकसमये चोभयानवधारणम् ।

२१ चित्तान्तरदृश्ये बुद्धिबुद्धेरतिप्रसङ्गः
स्मृतिसंकरश्च ।

२२ चित्तेरप्रतिसंक्रमायास्तदाकारापत्तौ

स्वबुद्धिसंवेदनम् ।

२३ द्रष्टृदृश्योपरक्तं चित्तं सर्वार्थम् ।

२४ तदसंख्येयवासनाभिश्चित्रमपि
परार्थं संहत्यकारित्वात् ।

२५ विशेषदर्शिन आत्मभावभावना-
विनिवृत्तिः ।

२६ तदा विवेकनिम्नं कैवल्यप्राग्भारं
चित्तम् ।

२७ तच्छिद्रेषु प्रत्ययान्तराणि
संस्कारेभ्यः ।

२८ हानमेषां क्लेशवदुक्तम् ।

२९ प्रसंख्यानेऽप्यकुसीदस्य सर्वथा
विवेकख्यातेर्धर्ममेघः समाधिः ।

- ३० ततः क्लेशकर्मनिवृत्तिः ।
 ३१ तदा सर्वावरणमलापेतस्य ज्ञानस्या-
 नन्त्याज्ज्ञेयमल्पम् ।
 ३२ ततः कृतार्थानां परिणामक्रम-
 समाप्तिर्गुणानाम् ।
 ३३ क्षणप्रतियोगी परिणामापरान्त-
 निर्ग्राह्यः क्रमः ।
 ३४ पुरुषार्थशून्यानां गुणानां प्रति-
 प्रसवः कैवल्यं स्वरूपप्रतिष्ठा वा
 चितिशक्तिरिति ।

इति श्रीपातञ्जले योगशास्त्रे कैवल्यनिरूपणं
 नाम चतुर्थः पादः ॥ ४ ॥

॥ समाप्तं योगदर्शनम् ॥

हरिः ॐ तत्सत् हरिः ॐ तत्सत् हरिः ॐ तत्सत्

* श्रीमद्भगवद्गीता *

गीता-मूल, पदच्छेद, अन्वय और
साधारणभाषाटीकासहित, मोटा-
टाइप, मजबूत कागज, सचित्र,
कपड़ेकी जिल्द, ५७० पृष्ठ ... १।)

गीता-प्रायः सभी विषय १।) वालेके
समान, साइज और टाइप कुछ
छोटे, पृष्ठसंख्या ४६८ ॥३) सजिल्द ॥=)

गीता-श्लोक और भाषाटीका, टिप्पणी,
प्रधान विषय, त्यागसे भगवत्-प्राप्ति,
निबन्धसहित ३३२ पृष्ठ सचित्र ॥)

गीता-मूल, मोटे टाइपोंमें सचित्र ... १-)
कपड़ेकी जिल्द ... ॥३)

गीता-केवल भाषा मोटाटाइप ... १)

गीता-मूल, विष्णुसहस्रनामसहित, सजिल्द =)

गीता-मूल, तावीजी साइज सजिल्द ... =)

गीता-साधारणभाषाटीका =) ॥ सजिल्द ॥=) ॥

पता-गीताप्रेस, गोरखपुर

